

9. Словник української мови в 11-ти томах / [уклад. В. Винник, В. Градова та ін.]. – Т. X. – К. : Наук. думка, 1979. – 659 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага : спогади / Світлана Кириченко; передне слово Юрія Бадзя. – К. : Смолоскип, 2013. – 920 с.

В статье рассмотрены особенности вербализации оценки личности на материале мемуаров Светланы Кириченко. Выделены основные лексические и фразеологические средства выражения такого типа оценки. Обозначены особенности индивидуально-авторской семантической и структурной трансформации общеупотребительных лексем и фразеологизмов.

Ключевые слова: оценка, язык мемуаров, лексика, фразеология, структурная и семантическая трансформация.

The article focuses on the verbalization properties of a person evaluation in Svitlana Kuruchenko memoirs. The major lexical and phraseological means of expressing a person evaluation are discovered. The peculiarities of an individual author's semantic and structural transformation of generally used words and idiomatic expressions are studied.

Keywords: evaluation, phraseme, lexics, language of memoirs, semantic and structural transformation.

УДК 811.161.2'373.611

Редько Є.О.

УКРАЇНСЬКА МОВНА ОСОБИСТІТЬ І АРГО (НА ПРИКЛАДІ СЕМАНТИЧНИХ НАЗВ ОСІБ ЗА СПОРІДНЕНІСТЮ І СВОЯЦТВОМ)

У статті розглянуто семантичне називання осіб за спорідненістю і свояцтвом в українських арготичних системах, визначено особливості творення зазначених номенів. З'ясовано, що ці процеси свідчать про відображення світогляду носіїв арго в їхньому соціолекті та системність української мови на різних етапах її розвитку.

Ключові слова: арго, номінування, назви осіб, семантичне перенесення, конотація.

Серед українських арготизмів, належних до семантичних утворень, у межах соціолектної *nomina personalia* помітними є назви осіб за спорідненістю і свояцтвом. Проте, незважаючи на неухильний інтерес науковців до українського арго (В. Боржковський, В. Гнатюк, П. Тіханов, О. Горбач, Й. Дзендзелівський, Л. Ставицька та ін.), особливості цієї номінативної групи й досі залишаються невивченими, що й зумовлює актуальність запропонованого дослідження. Тому метою цієї статті є аналіз зазначеного явища щодо специфіки творення соціолектизмів, його перебігу та наслідків. Відповідно наше завдання – дослідити особливості творення семантичних назв на позначення осіб за спорідненістю і свояцтвом в арготичних системах як зразок відображення соціальної екзистенції української мовної особистості.

Передусім зауважмо, що аналізовані номени становлять відносно невелику групу в українському аргі (усього 9 лексем), що зумовлено загальними особливостями їхнього творення та функціонування. Зокрема, для національної мови (та інших соціолектів) типовою є «словотвірність» назв за спорідненістю і свояцтвом, реалізована за допомогою декількох загальномовних дериваційних формантів (наприклад, *братанок*, *племінниця*, *сестринка* тощо). Також варто зважати й на те, що окремі такі назви належать до одних із найдавніших та найстійкіших утворень у мові (насамперед це назви прямого рідства) і номіновані за допомогою втрачених чи непродуктивних моделей (див. про це докладно в [1; 7]). Обмежує кількість аналізованих номенів і позамовний чинник – зважаючи на незначне коло осіб-номінантів, назв на позначення представників прямого та непрямого рідства досить мало. Так, на думку А. Бурячка, «сучасна система назв спорідненості по прямій лінії, що існує в українській мові охоплює, як правило, не більше чотирьох поколінь як у висхідному, так і низхідному напрямках, між якими ступінь спорідненості не однаковий» [1, 10]. Проте вони (назви – Є. Р.) свідчать про використання багатьох способів, принципів і механізмів творення, типових не лише для аналізованої групи, а й загалом для аргі в цілому.

Зокрема, одним із таких принципів, на думку Є. Отіна, є інтродукція – «включення будь-якого загальнонародного чи жаргонового слова з основним та актуальним для конкретного мовленнєвого акту значенням до іншого слова» [5, 361]. В українських соціолектах інтродукція реалізується здебільшого в явищі деонімізації, тобто втраті будь-яких мотиваційних зв'язків між твірним онімом і похідним арготизмом, засвідченій, наприклад, в одеському *наум* 'батько' (Горб., 116). Тому можемо лише припустити, що зазначений арготизм – результат індивідуального творення (певний Наум був батьком), на що вказує здатність власних назв досить швидко ставати загальними іменами (пор. хоча б із «свіжими» *тітушка* 'спортсмен-гопник', *тігіпка* 'боягузлива людина' або хрестоматійними *крез* 'багатій', *плюшкін* 'скнара' тощо). У такому разі йдеться про семантичну модель *ім'я* → '*особа-носій певної ознаки*', доповнену стосовно соціолектизму *наум* наступною ланкою 'батько'. Відповідно в основу перенесення покладено певні риси людини, за допомогою яких вона досягла верховенства в родині (чи соціумі), – у традиційному патріархальному середовищі батька визнають головним у родині. З огляду на загальноприйнятту етимологію імені *Наум* такими рисами можуть бути спокій, честь, мудрість [3], а за народними уявленнями – розум, чому сприяє фонетична тотожність *на ум* → *наум* 'розумна людина' (див. про це в [2, IV, 51]). Це свідчить про те, що для середовища побутування аргі характерною є конотація осіб за ціннісною шкалою, і така аксіологічна ієрархія постає розрізнявачем належності до «своїх» у соціолектному світі (пор. із *кореш* 'товариш' (Горб., 117) від рос. *коренной* 'головний, той, який веде' чи *пахан* 'ватажок злодіїв' (Горб., 101) – обаргонена суфіксальна видозміна рос. *папа* 'батько'). Натомість для «чужих» ще на початкових стадіях розвитку семантики слова відбувається зміна полюсів оцінки і позитивне стає негативним (наприклад, доброту розуміють як злість, ворожість). Саме ці ідентифікатори визначають сутність семантичного

перенесення і оприявнюються в різних моделях називання, на що вказує й Л. Ставицька: «семантичне наповнення жаргонної номінації віддзеркалює різні аспекти життєдіяльності соціуму, його ціннісну орієнтацію у світі, а відтак у семантичній структурі слова більшою чи меншою мірою наявні соціальні маркери приналежності лексеми до певного соціуму» [6, 145].

Крім того, під час називання аргоносії досить часто використовують додаткові неоприявлені мотиваційні зв'язки, що простежуємо на прикладі арготизмів *вишкварок*, *вишкрабок* 'байстрюк' (Шир., 183). Так, номен *вишкрабок* перенесено, очевидно, із загальнономовного *вишкрібок* 'остання дитина в сім'ї' (СУМГ, I, 201), пов'язаного з *вишкрібок* 'невеликий хлібець із залишків тіста' (СУМГ, I, 201). Відповідно сему 'залишковість' збережено й у похідній назві, а значить, ідеться про «останність» байстрюка у спадковій ієрархії. Це ж спостерігаємо й у номені *вишкварок*, утвореному від *вишкварка* 'залишок після витоплення сала' (СУМГ, I, 200), що свідчить про певну системність творення особових назв у межах окремих арготичних систем (тут – у бурсацькому арго). Проте імпліцитно зазначені номени можуть бути пов'язані з іншими твірними основами, що вказує на контамінований характер мотивування. Зокрема, аналізовані арготизми за морфемною будовою подібні до інших назв незаконнонароджених дітей (*виблядок*, *вилупок*, *виродок* тощо), а значить, можуть увіходити до однієї словотвірної моделі – *ви-* +*Д*+ *-ок* (або її модифікації *Д+ок* – якщо є префіксальне дієслово). У такому разі номени *вишкварок* та *вишкрабок* повинні мотивуватися дієсловами (*ви*)*шкварити* і (*ви*)*шкребти*, яких, утім, ми не фіксуємо в бурсацькому арго. Натомість у сучасних соціолектах функціонують синонімічні конотовані назви *жарити* (ССУС, 124; УЖ, 135) і *дерти* (ССУС, 100), *драти* (УЖ, 128) зі значенням 'здійснювати статевий акт, (інтенсивно) кохатися', наявність яких свідчить про можливу пов'язаність аналізованих арготизмів із подібними за семантикою номенами. У такому разі апелювання до сексуального життя людини виступає додатковим мотиваційним аспектом, що уможливорює висновок про розуміння байстрюка не лише як «залишкової» дитини, а й власне непотрібного, неприємного чи незначного продукту статевого акту (на це вказує, на нашу думку, омонімічний суфікс *-ок*, що позначає як предметність, так і демінутивність, та сучасні сленгізми *вишкребок* 'абортований плід' (ССУС, 80) і *вишварка* 'неприємна людина' (ССУС, 79)).

Подібне спостерігаємо й у номені *баранець* 'байстрюк' (Шир., 182) від *баранець* 'маленький баран'. У такому разі йдеться про приховану значеннєву пов'язаність із жаргонізмом *баран* 'любодійник', що вказує на результатність дії та спадковість як позамовний чинник (*баранець* – син барана, тобто той, хто займається перелюбом, має (багато) позашлюбних дітей). Обрання на роль мотиватора цієї свійської худоби, очевидно, зумовлено намаганням схарактеризувати людину з точки зору її сексуальної сили, адже традиційно реалізатором цих рис є тварини, активні в заплідненні (*баран*, *кобель*, *кролик*, *кнур* тощо). Утім така мотивованість може свідчити й про засудження «байстрюкоробів», адже за народними уявленнями баран є впертою (тобто нерозумною, дурною) твариною, що узгоджується зі стереотипом про

позашлюбних дітей як результат дурощів їхніх батьків (пор. *баран* 'дурень' (ССУС, 54), *вівця* 'недалека, сумирна жінка' (ССУС, 80)). Про це говорить і Л. Ставицька, зазначаючи, що в бурсацькому арго «негативно оцінюється подружня зрада, позашлюбні зв'язки» [6, 123], тоді як паралельно функціональним у цьому соціолекті є синонімічний ряд «дурень», у якому фіксуємо контаміновану фразу *дивиться як баран на аптеку*. Відповідно маємо справу з вираженням зневажливого ставлення до об'єкта номінування через підтекстові чи позамовні асоціації.

На окрему увагу в межах аналізованої групи заслуговують номени, утворені на основі певної, притаманної особі ознаки, причому базою семантичного перенесення в такому разі можуть бути як назви предметів, так і назви осіб. Так, арготизм *чайник* 'стара теща' (Горб., 161), напевне, зумовлений тим, що теща сопе, як старий чайник, сварячись з зятем, тобто перенесено ознаку дії з предмета на особу. Відповідно маємо приховане використання мовної іронії, яка загалом є ознакою соціолектного номінування. Про її сутність зазначав ще Д. Ліхачов, стверджуючи: «Дотепність арготичного слова значною мірою стерто і розмінено у процесі тривалого вживання. Це не жарт, а певний натяк на жарт, не смішне, а знак смішного. Емоція арготичного слова точніше усього можна визначити як смішне в потенції» [4, 315]. Іншою можливою мотивацією є оцінка тещі щодо розумової діяльності, на що вказують сучасний російський сленгізм *чайник* 'дурний' (Ник., 509) та фрази *чайник кипит* чи *чайник не варит* 'голова втомилася роботи' (Ник, 509). На думку Л. Ставицької, подібне свідчить про те, що «у розмовній мові актуалізуються периферійні, імпліцитні семи, що передають характеристично-оцінні характеристики» [6, 160]. Цікаво, що в українських соціолектах сема 'старість' у назвах жінок може пов'язуватися з зовнішнім виглядом людини – *здзіра* (Горб., 135), *суховерха* (Горб., 155), *шкіра* (Горб., 162)) або переноситися з зооніма зі збереженням цієї семи як у твірному, так і похідному номенах (від назв старих кобил – *гіба* (Горб., 120), *кляча* (Шир., 189), *луна* (Горб., 143), *шкапа* (Шир., 200)). Натомість цього ми не бачимо в арготизмі *чайник*, що свідчить про його нетиповість у номінативній системі українського арго.

Так само ознаку дії як основу семантичного перенесення реалізовано в номені *фірман* 'жених, молодий на весіллі' (Горб., 158) від *фірман* 'візник'. Очевидно, йдеться про те, що за традицією молодий приїздить до нареченої в день весілля і везе її до церкви. Зважаючи на це, констатуємо, що внаслідок позамовних чинників, які впливають на мотивування, професійний особовий номен здатний втрачати власне агентивність, набуваючи інших ознак (це досить чітко простежується й у різноманітних арготичних етнонімах на зразок *маркитан* 'росіянин' (АУШ, 21) чи *ганделес* 'єврей' (Горб., 99)). Подібне вказує на тенденцію арго-жаргонової системи до втрати соціальних характеристик у структурі номена (див. про це докладніше в [6, 160-161]). Цікаво, що в такому разі апелювання до відносно неprestижної професії може виказувати і зневажливе ставлення до об'єкта номінування, оскільки в чоловічому світі (а таким є середовище арго) одруження сприймається неоднозначно (це залежить від того, якою є жінка). На це вказує й той факт, що

«нових» соціолектах традиційні заняття і промисли мають здебільшого негативну конотацію, що зумовлено відмінним (від лірницько-ремісницького) за культурним і світоглядним рівнем середовищем побутування арго.

Натомість в іншій арготичній назві жениха *фацет* (АУШ, 32) ознаку збережено й у твірній базі, і в похідному номені. Крім того, аналізований соціолектизм засвідчує й цікаву особливість номінативної системи арго – наявність у парадигмі називання на першому рівні декількох лексем, значеннєво не пов'язаних між собою. У такому разі йдеться про те, що називання відбувається на основі різних сем, що функціонують у твірному номені. Наприклад, пол. *facet* 'елегантний чоловік' увійшло до українського арго власне як запозичення й збережене в номені *фацет* із таким же значенням (цьому сприяла польськомовність носіїв західноукраїнського соціолекту). Однак паралельно функціонують й інші *фацети* зі значенням відповідно 'жених', 'чоловік' (АУШ, 32) та 'хвалько, задавака' (Горб., 157), у яких перенесено відповідно ознаку за зовнішнім виглядом (жених є елегантно одягненим чоловіком; пор. із *стара* (на вигляд) → *стара* 'мати' (Горб., 88)) і дією (елегант завжди є хвалькуватим порівняно з вуличниками). Значення 'чоловік' натомість має подвійну мотивацію: це може бути продовженням ланцюга з 'жених' (той, хто був женихом, став чоловіком), а може навпаки свідчити про розширення семантики (будь-який чоловік є елегантним).

Подібний нетиповий розвиток внутрішньої структури слова фіксуємо й у арготизмові *андрус*. Передусім зазначмо, що існують певні сумніви щодо того, як цей номен увійшов до українських соціолектів. Так, найприйнятнішим є твердження про запозичення аналізованої лексеми з нім. арготичного *Joner, Gauner* 'зłodий' (натомість сумнівним є виведення його від новогр. *ó ándhras* 'чоловік'). Відповідно цілком закономірним є функціонування арготизму *андрус* (Ст., 54) зі значенням 'ув'язнений, зłodий' і наступного в ланцюжкові львівського *яндрус* 'вуличник, баяр' (Горб., 84) – перенесення за характером дії (зłodий = вуличник, хуліган). У такому разі малозрозумілими, з огляду на семантичні процеси, є номен *андрус* 'брат' (Гнат., 9) і *ондрух* 'син' (Дз79, 200). Якщо перший із них, певне, пов'язаний із розумінням середовища зłodіїв як великої родини, де всі «свої», «брати» (пор. із суч. *братан, кент, кореш* тощо), то мотивація другого є прихованою. Можемо щодо цього лише припустити, що тут ідеться про різновизначеність одного і того ж номена в різних арготичних системах. Подібне зумовлено загальним ставленням носія арго до інших: для нього важливою є опозиція свій-чужий, яка визначає буття людини і стосунки його з іншими особами. Відповідно належні до «своїх» (для волинських лірників такими, безперечно, могли б бути й вуличники – спільність за жебранням чи бурлакуванням та зłodюжництвом) набувають позитивних конотацій, потрапляють до сфери «сімейної» оцінки, а «чужі» навпаки засуджуються та зневажаються. До того ж слід зважати й на віковий склад різних соціолектів: Л. Ставицька зазначає, що лірниками були люди похилого віку (недарма їх називали «дідами» та «бабами») [6, 59]. Значить, зłodії чи вуличники (а це здебільшого молоді люди) різнилися від них за віковою характеристикою, і лірники могли вважати їх за своїх «синів». Це

співвідноситься із уживанням загальномовного *синок* на позначення молодшої за мовця людини чи жаргонового *синок* ‘молодший за рангом, недосвідчений солдат’, ‘молодий злочинець, який перебуває під заступництвом дорослих засуджених’ (УЖ, 298), яке свідчить про розширення кола переносного вживання лексеми *син* у процесі свого розвитку, на що вказував ще А. Бурячок (див. [1, 34]). У подальшому, очевидно, зі згортанням та зникненням лірницько-ремісницького руху, такий зв’язок утратився і номен *ондрух* після нейтралізації імпліцитного мотивування не корелює тепер із *андрус* ‘вуличник’ чи ‘злодій’, що є також однією з ознак українських соціолектних систем.

Підсумовуючи, можемо сказати, що семантичне називання осіб за спорідненістю і свояцтвом в українських арго – цікаве мовне явище, яке свідчить про системність та тяглість соціолектів на різних етапах розвитку національної мови. Активно використовуючи позамовні чинники (насамперед соціокультурні аспекти буття людини), воно уможливорює вивчення аргомовця як мовної особистості, яка номінує навколишню дійсність. Проте принципи і механізми перенесень, використані в цій лексико-словотвірній групі, охоплюють лише незначну частину номінативних явищ в арго, які вповні ми плануємо розглянути в подальших наших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А.А.Бурячок. — К. : Вид. АН УРСР, 1961. — 150 с.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [ред. кол. О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та ін.]. — К. : Наукова думка, 1982—2012. — Т. 1—6.
3. Лексикон словеноросійський Памви Беринди / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні : Вступ. ст., підгот. тексту В. В. Німчук; Відп. ред. К. К. Цілуйко. — К. : Вид. АН УРСР, 1961. — 272 с. — XL. — (Пам’ятки української мови XVII ст. : серія наукової літератури).
4. Лихачев Д. С. Арготирующие слова профессиональной речи / Д. С. Лихачев // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. — М. : «Наука», 1964. — С. 311—359.
5. Отин Е. С. «Все менты – мои кенты...» (Как образуются жаргонные слова и выражения) / Е. С. Отин. — М. : Элпис, 2006. — 384 с.
6. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови / Л. Ставицька. — К. : Критика, 2005. — 464 с.
7. Трубочев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / О. Н. Трубочев. — М. : Изд. АН СССР, 1959. — 212 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

АУШ – Горбач О. Арго українських школярів і студентів / О. Горбач // Наукові записки Українського Вільного Університету. Філософічний факультет. — 1966. — Ч. 8. — С. 3—55.

Гн. – Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т.п. про лірників повіту Бучацького / В. Гнатюк // Етнографічний листок. — 1896. — Вип. 2. — С. 1—76.

Горб. – Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2006. — 688 с. — (Серія «Діалектологічна скриня»).

Дз79 – Дзензелівський Й. О. Арго волинських лірників / Й. О. Дзензелівський // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. — 1979. — Т. 16. — С. 179—216.

Ник. – Никитина Т. Г. Так говорит молодежь: Словарь сленга. По материалам 70-90-х годов / Т. Г. Никитина. — СПб. : Фолио-Пресс, 1998. — 592 с.

ССУС – Словник сучасного українського сленгу / [Упор. Т. М. Кондратюк]. — Х. : Фолио, 2006. — 350 с.

Ст. – Студинський К. Лірники / К. Студинський. — Львів, 1894.

СУМГ – Словарь української мови: в 4 т. / упоряд. Б. Д. Грінченко. – репр. вид. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1–4.

УЖ – Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Леся Ставицька. — К. : Критика, 2005. — 496 с.

Шир. – Широцький К. Словарець бурсацького говору / К. Широцький // *Збірник ХІФТ. Нова серія*. — Т. 6. — Харків, 1998. — С. 181—206.

В статье рассмотрена семантическая номинация лиц по родству и свойству в украинских арготических системах, определены особенности образования указанных наименований. Установлено, что данные процессы свидетельствуют об отражении мировоззрения арготирующих в их социолекте и системности украинского языка на разных этапах его развития.

Ключевые слова: арго, номинация, наименования лиц, семантический перенос, коннотация.

This article deals with semantic persons nomination in the Ukrainian argotic systems, it is determined as well as nomens forming specifics. It is determined that mentioned above processes are caused by a number of linguistic outlook in their sociolect and confirm systematization of the Ukrainian language at different stages.

Keywords: argo, nomination, persons names, semantic transferring, connotation.

УДК 811.161.2:82

Тиха Л.Ю.

ПОРІВНЯННЯ ЯК ОЗНАКА ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

У статті здійснено спробу проаналізувати роль та функції порівняння як одного із найважливіших засобів створення художніх образів. У процесі аналізу фактичного матеріалу зроблено висновок про те, що порівняння у поезії В. Голобородька виступають однією з ознак увиразнення та експресивності поетичного тексту.

Ключові слова: порівняння, троп, граматична структура, художній образ.

Індивідуальний стиль письменника досі не перестає бути тим невичерпним джерелом нових понять, нових значень слів, нових образів або переосмислення традиційних, з якого літературна мова живиться і черпає потенції для свого збагачення. Тому дослідження ідіостилю з кожним роком набуває все більшої актуальності. Науковці досліджують різноманітні засоби, явища, які формують індивідуальну мовну картину світу письменника.

Одним із основних стилістичних прийомів, які сприяють увиразненню художнього, зокрема поетичного тексту, є порівняння. Попри різноманітне формально-граматичне та семантичне вираження, порівняння в будь-якому